

SAŽETA ISTORIJA

Dr Eli Makin
Roberts

ANTIČKA GRČKA

Prevela
Mirjana Nikolajević

■ Laguna ■

Naslov originala

Dr Ellie Mackin Roberts

BRIEF HISTORIES: ANCIENT GREECE

Copyright © Ellie Mackin Roberts 2024

The moral right of Ellie Mackin Roberts to be identified as the author of this work has been asserted in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act of 1988.

All rights reserved.

Translation copyright © 2025 za srpsko izdanje, LAGUNA

Za Sofiju i Ketrin

SADRŽAJ

UVOD	9
1. Filozofija i intelektualna traganja	17
2. Umetnost, književnost i estetika	31
3. Religija i mitologija	55
4. Kulturna razmena, uticaj i kolonizacija	79
5. Društvene hijerarhije, ropstvo, ne-građani .	93
6. Životna sredina i poljoprivreda	109
7. Zakon i pravda u antičkoj Grčkoj	125
ZAKLJUČAK	145
VREMENSKA LINIJA	159
POJMOVNIK	167
<i>O autorki.</i>	173

UVOD

Nasleđe antičke Grčke ostavilo je neizbrisiv trag na civilizaciji čovečanstva – neposredno u slučaju globalnog severa,* a ponekad posredno i na globalnom jugu, naročito kasnijim kolonijalnim osvajanjem, širenjem kulture i izgradnjom imperije, krajem 16, pa sve do početka 20. veka. Od uzdignutih, savršeno skladnih stubova Partenona do svestremenih Homerovih stihova i Platonove filozofije, doprinosi te izvanredne kulture još uvek se osećaju kroz vekove, oblikujući naše poimanje umetnosti, književnosti,

* Pojmovi *globalni jug* i *globalni sever* odnose se na grupisanje zemalja sveta po njihovim društveno-ekonomskim i političkim osobinama, pri čemu se globalnim jugom smatraju neke zemlje Južne Amerike, Azije, Afrike i Okeanije, dok po toj klasifikaciji globalni sever uglavnom čine najbogatije i najrazvijenije zemlje sveta, pa se ne odnose nužno na geografski položaj određene zemlje. Termin „globalni jug“ je uveden donekle kao alternativa već poznatom pojmu „zemlje trećeg sveta“. (Prim. prev.)

filozofije, nauke i politike. Svojom neutaživom radoznalošću, pronalazačkim duhom i strasnim nastojanjem na izvrsnosti (kao i sposobnošću da prime uticaje najšireg raspona drugih kultura), drevni Grci su postavili temelje velikog dela onoga što smatramo okosnicom misli i dostignuća na globalnom severu.

Priča o drevnoj Grčkoj je epopeja snažnog zamaha, koji obuhvata više od hiljadu godina istorije, zahvatajući ogromne geografske prostore. Od praskozorja bronzanog doba pa do sumraka helenističke ere, Grci su stvarali civilizacije duboko ukorenjene u tradiciji i zapanjujuće dinamične po sposobnosti da se prilagode i prihvate novo. Vremenske granice antičke grčke istorije ispresecane su ključnim događajima i periodima promena, koji su oblikovali pravce razvoja ne samo grčke civilizacije nego i sveta Sredozemlja.

U bronzanom dobu (oko 3000–1100. p. n. e.) dolazi do uzdizanja prvih velikih grčkih civilizacija – minojske i mikenske. Minojci, čije je sedište bilo na ostrvu Kritu, razvili su prefinjenu pomorsku kulturu, poznatu po živopisnim freskama, složenim metalnim radovima i prostranim kompleksima palata. Mikenjani, sa središtem u unutrašnjosti Grčke, bili su ratničko društvo ovekovečeno u Homerovim epovima. Padom tih civilizacija, oko 1100. p. n. e., nastao je period ekonomske propasti, koji je trajao

nekoliko vekova i imao dalekosežne posledice po brojnost stanovništva, zdravlje, poljoprivredu, sve umetnosti i arhitekturu.

Arhajski period (oko 800–480. p. n. e.) doneo je ponovno uzdizanje grčke civilizacije i nastanak *polis*a, odnosno grada-države, kao osnovne jedinice grčkog političkog i društvenog života. To je bilo doba porasta grčke kolonizacije, kad su grčki doseljenici osnivali nove gradove širom Sredozemlja i regiona oko Crnog mora. Arhajski period je takođe označio i početke grčke književnosti, i to nastankom homerskih epova i Hesiodovih dela. U umetnosti i arhitekturi, Grci su razvili samosvojne stilove, koji će estetski definisati njihovu kulturu, uključujući i nastanak dorskog i jonskog stila.*

Klasični period (oko 480–323. p. n. e.) često se smatra zlatnim dobom drevne Grčke, vremenom neuporedivih kulturnih, intelektualnih i političkih dostignuća. Taj period je počeo sa Persijskim ratovima (499–449. p. n. e.), u kojima su Grci, predvođeni gradovima-državama Atinom i Spartom, uspešno odbranili svoju domovinu od moćnog Persijskog carstva. Vreme koje je usledilo posle tih ratova

* Arhitektonskim stilovima se nazivaju stilovi klasične arhitekture, različiti po proporcijama, karakterističnim profilima i detaljima, a prepoznatljivi po vrsti stubova koje primenjuju. U Grčkoj su nastala tri arhitektonska stila – dorski, jonski i korintski. (Prim. prev.)

donelo je uspon Atine kao dominantne sile grčkog sveta, uvodeći taj svet u doba atinske demokratije i njene prevlasti u kulturi. Pod Periklovim vođstvom (oko 495–429. p. n. e.), Atina je doživela intelektualni i kulturni procvat koji će na civilizaciji Zapada ostaviti trajni pečat. Partenon, ikonični hram posvećen Atini, izgrađen je na Akropolju, dok su tragedije Eshila, Sofokla i Euripida očaravale publiku u Dionisovom pozorištu. Filozofija Sokrata, Platona i Aristotela postavila je osnove zapadnjačke misli, a dela Herodota i Tukidida su utemeljila standarde izučavanja istorije.

Klasični period je takođe vreme uspona Sparte kao vojne sile, čiji je vrhunac bio Peloponeski rat (431–404. p. n. e.), razorni sukob koji je okrenuo Atinu protiv Sparte, a sa njima i njihove saveznike. Rat je završen pobedom Sparte, mada po užasnoj ceni po jedinstvo i napredak grčkog sveta. Četvrti vek p. n. e. video je uspon Makedonije, kraljevine na severu Grčke, pod vođstvom Filipa II i njegovog sina Aleksandra Velikog. Aleksandrova osvajanja (334–323. p. n. e.) donela su grčkom svetu najveće geografsko proširenje, tako da se u to doba on pružao od Balkana do granica Indije.

Helenistički period (c. 323–31. p. n. e.) otpočeo je Aleksandrovom smrću i podelom carstva među

njegovim generalima. To doba je donelo širenje grčke kulture i jezika po celom Sredozemlju i Bliskom istoku, kao i nastanak novih centara kulture, poput Aleksandrije u Egiptu. Helenistički period se odlikuje napretkom nauke, matematike i tehnologije, što pokazuju dela naučnika kao što su Euklid, Arhimed i Eratosten. U tom periodu je takođe došlo do razvoja novih filozofskih škola, među kojima su stoicizam i epikurejstvo, koje su nastojale da daju odgovore na krupna životna pitanja. Helenistički period je završen usponom Rima kao vodeće sile na Sredozemlju. Rimsko osvajanje Grčke, završena 146. p. n. e. pljačkom Korinta, okončala su grčku političku nezavisnost, ali ne i grčki uticaj na polju kulture. I zaista, Rimljane je duboko očarala grčka kultura, pa su nastojali da je oponašaju i prilagode sopstvenim potrebama. Čuvena je izjava rimskog pesnika Horacija: „Porobljena Grčka porobila je svog žestokog osvajača“, kao potvrda trajne moći dostignuća grčke kulture.

Tokom svoje duge istorije, drevni Grci su trajno doprineli praktično svakom polju ljudskih poduhvata. U oblasti književnosti, Grci su ostvarili dela velike lepote i dubine, od Homerove epske poezije do Sappfine lirike, od Herodotove i Tukididove istorije do Platonovih filozofskih dijaloga. Grčka drama je,

svojim istraživanjem svedremenih tema ljubavi, gubitka, sudbine i ljudskog života, postavila temelje pozorišne tradicije Zapada. U vizuelnim umetnostima, Grci su dostigli takav nivo naturalizma i idealizacije da će služiti kao inspiracija umetnicima budućih vekova. Skulpture Fidije i Praksitela utemeljile su, naglašavanjem proporcija, ravnoteže i idealizovanog oblika ljudskog tela, standarde klasične umetnosti. Freske i mozaici, kojima su ukrašavane porodične kuće Grka i javni prostori, ukazuju na oštro oko za boju, kompoziciju i pripovedanja slikom. Grčka arhitektura, s naglaskom na harmoniji, proporciji i ravnoteži, dala je trajni pečat projektovanju na globalnom planu. Partenon, sa savršenim proporcijama i izvrsnim skulpturalnim ukrasima, ostaje trajni simbol grčkih dostignuća na polju kulture.

U nauci i matematici, Grci su došli do ključnih otkrića i time postavili temelje savremenih naučnih istraživanja. Tales, Pitagora i Euklid dali su fundamentalne doprinose geometriji i matematici, dok su Aristotel i Teofrast začetnici studija na poljima biologije i istorije prirode. Hipokrat i Galen su značajno unapredili medicinu, postavljajući načela medicinske etike i razvijajući nove metode dijagnostike i lečenja. Grčka filozofija, s naglaskom na razumu, logici i traganju za istinom, duboko je uticala na misao

Zapada. Sokratovski metod istraživanja, s naglaskom na preispitivanju početnih pretpostavki i traganju za definicijama, još uvek je kamen temeljac filozofskog diskursa. Platonova teorija oblika i njegova zamisao o idealnoj državi i dalje inspirišu i podstiču rasprave, dok je Aristotelov sistematski pristup logici, metafizici i etici postavio osnove filozofskih istraživanja za buduće vekove. Sem ovih intelektualnih i umetničkih dostignuća, drevni Grci su takođe znatno doprineli razvoju političke misli i prakse. Atinska demokratija, uprkos svim svojim manama i ograničenjima, predstavljala je radikalni eksperiment na polju samouprave i učešća ljudi u političkom životu. Zamisao da bi građani imali pravo glasa pri donošenju odluka koje utiču na njihove živote, i da bi zakoni mogli da se donose i primenjuju kroz proces javnog razmatranja i postizanja konsenzusa, bila je revolucionarna ideja koja će imati dalekosežne posledice po razvoj zapadnjačke političke misli.

Nasleđe antičke Grčke seže daleko van granica sveta Sredozemlja. Širenjem grčkog jezika i kulture, tokom helenističkog perioda, grčke ideje i sistem vrednosti prenosili su se do dalekih krajeva tada poznatog sveta, utičući na razvoj svih civilizacija, od doline Inda do delte Nila. Naročito će susret kultura Grčke i Rima ostaviti duboke posledice po razvoj

civilizacije Zapada pošto su se Rimljani prilagodili dostignućima svojih grčkih prethodnika i nadogradili ih.

Tokom vekova koji su usledili posle pada Rimske imperije, nasleđe drevne Grčke će ponovo otkrivati i tumačiti generacije naučnika, umetnika i mislilaca. Renesansa, koja je ponovo otkrila pisana dela klasičke, i pored sopstvenog naglaska na humanizmu i dostignućima pojedinaca, mnogo duguje primeru drevne Grčke. Prosvećenost, sa svojim isticanjem razuma, nauke i napretka, uveliko je počivala na intelektualnim tradicijama Grka. Čak i u savremeno doba, uticaj drevne Grčke je vidan na poljima međusobno toliko različitim kao što su književnost, umetnost, arhitektura, politika i filozofija.

Izučavanje antičke Grčke, dakle, nije jednostavno zadovoljavanje istorijske znatiželje ili nostalgije. Pre je to neprekidni razgovor sa civilizacijom koja i dalje oblikuje način na koji shvatamo sebe i svoje mesto u svetu. Baveći se idejama, sistemom vrednosti i dostignućima drevnih Grka, sve više cenimo trajnu moć ljudske kreativnosti, znatiželje i težnje ka izvrsnosti. Nasleđe drevne Grčke je, na mnogo načina, nasleđe same ljudske civilizacije – svedočanstvo uporne snage ljudskog duha da se trudi, da stvara i ostavi trajni trag u svetu.

1.

Filozofija i intelektualna traganja

Koreni filozofije Zapada mogu se pratiti unazad do izvanrednog procvata intelektualne aktivnosti u antičkoj Grčkoj, počev od šestog veka p. n. e., pa nadalje. Za samo nekoliko uzastopnih generacija, grčki mislioci su razvili niz revolucionarnih zamisli i metoda, koje će duboko uticati na budući razvoj ne samo filozofske misli nego i medicine, nauke, matematike i umetničkih inovacija. Od ranih presokrat-skih filozofa, koji su tragali za osnovnim načelima na kojima počiva kosmički poredak, do prelomnih istraživanja Sokrata, Platona i Aristotela na poljima etike, politike, metafizike i logike, drevni Grci su položili suštinski osnov tradicije i filozofskih traganja Zapada. Njihovo trajno nasleđe je to što su nam preneli samu ideju filozofije – ljubav prema mudrosti i nepopustljivo traganje za istinom argumentima

razuma i vođenjem rasprava. Ovo poglavlje će istraživati glavne pokrete i mislioce koji su oblikovali zlatno doba filozofske delatnosti i razmotriti njihov trajni značaj.

Presokratski filozofi

Do prvih podsticaja filozofske delatnosti u grčkom svetu nije došlo u Atini, središtu kulture, nego u Joniji, oblasti grčkih naseobina na primorju današnje Turske. Tu, u naprednom trgovačkom gradu Miletu, presokratski mislilac Tales načinio je prve, ključne korake ka racionalnom, naturalističkom poimanju sveta. Raskinuvši s mitološkom tradicijom, po kojoj se prirodne pojave objašnjavaju spletkama čovekolikih bogova, Tales je tvrdio da je temeljna osnova svih stvari samo jedna materija – voda. Mada ova tvrdnja može da se učini čudnom raznim savremenim naučnom senzibilitetima, stvarni značaj Talesovog rada leži u njegovom metodološkom pristupu. On je bio prvi evropski mislilac koji se založio za racionalno, materijalističko tumačenje kosmosa, zasnovano na empirijskom posmatranju i logičkom rasuđivanju.

Talesovi intelektualni naslednici u Miletu, Anaksimandar i Anaksimenes, nastavili su tradiciju razmatranja

racionalnih pretpostavki o krajnjoj prirodi stvarnosti. Anaksimandar je smatrao da je osnova kosmosa neodređena, bezgranična materija zvana *apeiron*, dok je Anaksimenes utvrdio da je vazduh taj primarni element. Tim suprotstavljenim teorijama miletska škola je označila početak suštinske rasprave kojom će se baviti generacije presokratskih filozofa – nastojanjem da se otkrije osnovni konstituent fizičkog sveta.

Među onim ranim jonskim misliocima možda je najupečatljivija i najzagonetnija ličnost Heraklit iz Efesa. Nizom zagonetnih, paradoksalnih izjava, on je oblikovao pogled na svet radikalno suprotan pretpostavkama svojih prethodnika. Za Heraklita, suština stvarnosti nije bila stabilnost nego fluks – neprekidni proces transformacije i promene, čiji je simbol element vatre. „Ne može se dva puta ući u istu reku“ – jedna je od njegovih najpoznatijih izreka kojom je obuhvaćena vizija sveta kao neprestane međuigre suprotstavljenih sila, u kojoj je svaka stalnost prividna. Heraklit je video jedinstvo u različitosti, logos u očiglednoj nasumičnosti: „Put naviše i put naniže jedan je isti.“

Rani Jonjani su bili materijalni monisti* koji su pokušavali da objasne raznolikost prirodnih pojava pojmovima modifikacija ili transformacija jedne

* *Materijalni monizam*, odnosno *fizikalizam* ili *materijalizam*, smatra da je materijalni svet primaran, dok svest nastaje kroz njene međudnose sa materijalnim svetom. (Prim. prev.)

jedine osnovne materije. Njima suprotstavljeno gledište zastupala je elejska škola,* čije su doktrine svoj najtačniji izraz našle u sačuvanim odlomcima Parmenidove filozofske poeme.** Parmenidovo delo počinje alegorijom, u kojoj pripovedača kočijom u koju su upregnuti konji prevoze iz poznatog noćnog sveta u transcendentno carstvo svetlosti, gde mu boginja otkriva prirodu onoga što zaista jeste. U nizu argumenata koji se pokazao veoma uticajnim na kasnije filozofe, Parmenid je zaključio da stvarnost mora da je večna, nepromenljiva i nedeljiva – savršena sfera homogenog Bića, za koje ne važe pojmovi prošlosti i budućnosti, mnogostrukosti i promene. Naš svakodnevni doživljaj sveta prolaznih, promenljivih entiteta prepušten je carstvu pukog mišljenja ili iluzije.

Parmenidov briljantni učenik Zenon razvio je niz genijalnih paradoksa kao podršku elejskom pogledu

* Eleati su predsokratski filozofi istoimene škole mišljenja iz petog veka pre nove ere, okupljeni oko drevne grčke Eleje (*Ἐλεα*), koja se nalazila u južnoj Italiji, oko 130 kilometara od Napulja, tada poznate kao *Magna Graecia* (Velika Grčka). Među njima su Parmenid, Zenon iz Eleje i Melis sa Samosa, kao i Ksenofon, Empedokle i drugi. Smatra se da su Eleati imali strog metafizički pogled na monizam, nasuprot materijalističkom monizmu svojih prethodnika iz jonske škole. (Prim. prev.)

** Parmenidova poema, kasnije nazvana *O prirodi*, napisana je u daktilskom heksametru. Do danas je sačuvano oko 160 stihova te poeme, a smatra se da ih je bilo 800. (Prim. prev.)

na svet, ukazujući na apsurde koji nastaju kao rezultat verovanja u promene i pluralitet. Najpoznatiji Zenonov paradoks nastoji da pokaže da brzonogi Ahil uopšte ne može da pobedi sporu kornjaču ukoliko se kornjači da prednost. Dok Ahil stigne do mesta odakle je kornjača krenula, ona će već otpuzati malo dalje; dok Ahil stigne dotle, kornjača će opet još malo da izmakne, i tako dalje – zaključak je da je kretanje nemoguće. Mada nisu nastali s namerom da budu ozbiljne logičke mozgalice, Zenonovi paradoksi su istakli duboke nedoumice vezane za naše poimanje prostora, vremena i beskonačnosti.

Jednu još snažniju pluralističku koncepciju stvarnosti definisala je atomistička škola, među čijim lučonošama su bili Leukip i Demokrit. Prihvatajući, kao ubedljivo, Parmenidovo odbacivanje pravog postanka i nestanka, atomisti su nastojali da očuvaju fenomen promene i mnogostrukosti hipotezom o postojanju bezbrojnih, večnih, nedeljivih čestica koje se kreću kroz beskrajnu prazninu. Po tom shvatanju, raznolik niz entiteta i svojstava, s kojima se susrećemo u sopstvenom iskustvu, samo su proizvod stalno promenljivih rasporeda i kombinacija tih kvalitativno različitih atoma, dok se oni sami sudaraju i sadejstvuju u skladu s nepromenljivim mehaničkim zakonima.

Među presokratskim filozofima bilo je nekoliko posebnih grupa čije su se specifične doktrine međusobno naširoko razilazile.

Ali ono što ih je ujedinilo bila je njihova pionirska posvećenost objašnjavanju delovanja prirode u smislu racionalnih, empirijskih načela, bez oslanjanja na natprirodne entitete ili mitološka predanja. Nastojanjem da otkriju osnovne pravilnosti i uzroke koji delaju u svemiru načinili su prve suštinske korake ka naučnom pogledu na svet. U isto vreme, njihove smele pretpostavke i konceptualne inovacije postavile su temelje, u većoj meri antropocentričnom i etički orijentisanom pristupu filozofiji, koji će kasnije razviti Sokrat i njegovi sledbenici.

Sokrat i Platon

Ključna figura prelaska sa presokratske usredsređenosti na kosmologiju i prirodnu filozofiju na u većoj meri humanističku i praksi okrenutu koncepciju filozofskih pregnuća – bio je Sokrat. Mada nemamo dela koja je on napisao, njegova ličnost i učenje živo su ovekovečeni u dijalozima koje su napisali njegov učenik Platon i istoričar Ksenofont. U Platonovim filozofskim delima srećemo Sokrata kao satiru sličnu,

a ipak magnetski privlačnu osobu, koja živi asketskim životom na ulicama Atine upuštajući se u filozofske rasprave sa svakim ko naiđe, od državnika i finog sveta do skromnih zanatlija i nezrelih mladića.

Sokratova filozofska interesovanja bila su po karakteru saosećajno-etička. Zaokupljala su ga pitanja koja se tiču prirode vrlina kao što su pravda, pobožnost i hrabrost, kao i veza između vrline i ljudskog procvata ili sreće. Pristupao je tim pitanjima primenom posebnog metoda poznatog kao *elenchus*,* odnosno unakrsno ispitivanje, s ciljem da se razotkriju nedostaci i nedoslednosti u mišljenjima njegovih sagovornika, da bi ih on potom poveo u pravcu koherentnijeg razumevanja, u većoj meri zasnovanog na razumu. Otkrivajući pukotine u znanju dobijenom od drugih, kao i u pretpostavkama koje nisu preispitane, Sokrat je nastojao da uvede svoje sugrađane u proces kritičkog samopromišljanja i posvećenosti traganju za istinom razumnim argumentima, umesto da prihvate lažnu taštinu koju donose stečena znanja. „Nepreispitani život nije vredan življenja“ poznat je citat iz Platonove *Odbrane Sokratove*.

* *Elenchus*, engl. (starogrčki: ελεγχος), bukvalno „argument osporavanja ili pobijanja“; Sokratov metod metode. Latinski oblik *elenchus* (množina: *elenchi*) se u engleskom jeziku koristi kao tehnički filozofski termin, pri čemu je njegov najčešći pridevski oblik *elektički* (ili *elenhični* i *elenhtični*). (Prim. prev.)

Dok je Sokrat razvijalo svoj eklektički* metod, pre svega u službi istraživanja na polju etike, njegov učenik Platon ga je upotrebio da bi razvio sistematsku metafizičku viziju takvog dometa i originalnosti da oduzima dah. Kamen temeljac Platonovog učenja je njegova teorija transcendentnih oblika ili ideja, večnih i nepromenljivih suština koje postoje u oblasti dostupnoj čistom razumu, čiji su promenljivi objekti u svetu čula ništa drugo nego nesavršene kopije, ili *instancije*. Što se Platona tiče, kad uočimo neku vazu ili sliku kao lepu, mi to činimo na osnovu njenog „učešća“ u savršenom, samodovoljnom obliku lepote. I jedino se za filozofa koji je uspeo da dopre dalje od običnog čulnog iskustava i dokuči te apstraktne, od uma nezavisne strukture, neposredno putem kontemplativne aktivnosti, može tvrditi da poseduje izvorno znanje.

Platonova teorija oblika podupire njegovu uticajnu zamisao o znanju i obrazovanju, za pamćenje razrađenu u vidu poznate alegorije o pećini, u *Sedmoj knjizi* njegovog remek-dela *Država*. U toj ubedljivoj slici upoređen je uobičajen život ljudi sa životom zatočenika, okovanih u polumračnoj podzemnoj prostoriji, koji ne mogu da vide ništa drugo sem odraza treperavih senki lutaka na zidu

* Ibid. (Prim. prev.)

pred sobom. Zatočenik (koji predstavlja slavlju-bivog filozofa-kralja) može jedino kroz mukotrpnu filozofsku obuku i promišljanje da se uzdigne do osunčanog kraljevstva istinskog razumevanja, što je transformativno putovanje koje je simbol uzdignuća uma iz sveta pukog mišljenja u svet vanvremen-skih, transcendentnih oblika. Platonova uzvišena metafizička vizija dubinski će uticati na dalju istoriju zapadnjačke misli. Ali nju je takođe žestoko ospo-ravao njegov najveći učenik Aristotel, koji je razvio prefinjeni naturalistički sistem po kome se nasto-jalo da se stvarnost razume u smislu imanentnih, strukturalnih obeležja samog fizičkog sveta. Tamo gde je Platon video čulni svet kao tek senoviti odraz nematerijalnih arhetipova, Aristotel je smestio su-štine stvari, u njihovim unutrašnjim oblicima, ra-zumljivim obrascima koji definišu i čine shvatljivim njihove prirode kao posebne supstance koje jesu.

Aristotel

Središnja figura u razvoju grčke filozofije je, među-tim, nesumnjivo bio Aristotel. Kao učenik Platonove Akademije sve do učiteljeve smrti, Aristotel je razvio učenje koje se odlučno zalaže za primat empirijskog

opažanja i zaključivanja indukcijom. Tamo gde je Platon uzdigao nematerijalnu oblast transcendentnih oblika do krajnjeg izvora istine, Aristotel je tvrdio da izvorno razumevanje mora da počiva na pomnom proučavanju sveta prirode u njegovoj konkretnoj posebnosti. To ubeđenje ga je navelo da se prihvati pionirskih istraživanja u širokom rasponu disciplina, od biologije i fizike do etike, politike i estetike.

U svojim logičkim raspravama, poznatim pod zajedničkim imenom *Organon*, Aristotel je razvio prvu sistematsku teoriju deduktivnog zaključivanja, usredsređenog na silogizam. Njegova formulacija osnovnih pravila logičke valjanosti, i pažljiva analiza međusobnih odnosa nužnosti, mogućnosti i slučajnosti, postaće okvir za proučavanje logike sve do savremenog doba. Ne manje prelomna bila je i njegova metafizička teorija hilomorfizma, kojom je nastojao da objasni prirodu stvarnosti dinamičkom međugrom materije (*hyle*) i forme (*morphe*). Na taj način, shvatljiva struktura, ili suština stvari, imanentna je unutar nje kao njen suštinski formalni uzrok – što je zamisao u oštroj suprotnosti sa Platonovom teorijom i transcendentnim oblicima koji zasebno postoje.

Aristotel se takođe posvetio i izučavanju blagostanja i idealnog društvenog poretka. U *Nikomahovoj etici* tvrdio je da se napredak ljudi sastoji od

negovanja moralnih i intelektualnih vrlina, od kojih je vrhunska mudrost (*sophia*) – savršenstvo filozofskih razmatranja. Ali dok je vrhunsko ljudsko pozvanje život u *teoriji*, ili čistoj misli, Aristotel je priznavao da smo mi u suštini društvene i političke životinje. U delu *Politika* je istražio raspon važećih i mogućnih ustavnih oblika, od demokratije i oligarhije do aristokratije i monarhije, u nastojanju da raspozna snage i slabosti svakog od njih kao sredstva za unapređenje opšteg dobra i shvatanja naše prirode kao prirode „racionalnih životinja sposobnih za logos“.

Obimna Aristotelova istraživanja sveta prirode, koji vrvi od raznolikosti, zasnovana na obazrivom posmatranju i prikupljanju empirijskih podataka, takođe su dala i signal za dalji napredak naučnog metoda. U *Istoriji životinja* Aristotel je sakupio pravo bogatstvo zooloških podataka stečenih u razgovorima sa ribarima, pčelarima i onima koji su dobro poznavali bića kojima su se bavili. Na osnovu brižljivih istraživanja, on je bio u stanju da donese zapanjujuće uredne prikaze podmorske biologije, uključujući i detaljne opise glavonožaca i embrionalnog razvoja morskog psa. Aristotelove anatomske studije su ga odvele i dalje, do ključnog prepoznavanja srca kao centra vaskularnog sistema – što je bila velika prekretnica u istoriji medicine.

Zapanjujuća je širina i dubina Aristotelovih dostignuća. Stavljajući pod kritičku lupu razuma svako polje svog istraživanja, od prirodnih nauka do metafizike, logike, etike, politike i poetike, postavio je temelje zapadne misli za više od dva naredna milenijuma. Kako je Dante nezaboravno rekao, Aristotel je bio „gospodar onih koji znaju“ (*il maestro di color che sanno*). Dok su njegove naučne teorije već odavno prevaziđene, suštinska pitanja koja je pokrenuo, njegovo nastojanje na empirijskom posmatranju i logici i njegova upornost u praćenju argumenta u kome god pravcu argument vodio, ostaju obeležja filozofskih poduhvata.

Izvanredan procvat filozofskih aktivnosti u drevnoj Grčkoj između 6. i 4. veka p. n. e. jedno je od odlučujućih razdoblja u intelektualnoj istoriji čovečanstva. U delima mislilaca, od Talesa do Aristotela, nailazimo na moćne spojeve racionalne argumentacije, konceptualne analize u empirijskog istraživanja, koja će biti podsetnik za najveći deo naknadnog filozofskog i protonaučnog rada. Dok su pozitivne teorije za koje su se zalagale te pionirske ličnosti u najvećoj meri prevaziđene, prava priroda njihovih dostignuća leži u primeru koji su dali, primeru slobodnog kritičkog preispitivanja, nesputanog dogmatskim autoritetom i vođenog prevashodno

posvećenošću u praćenju argumenta u onom pravcu kuda argument vodi. Uzdižući logos, ili razum, na visinu krajnjeg sudije koji utvrđuje šta je istina a šta neistina, grčki filozofi su uspostavili fundamentalni konceptualni okvir i metodološki uzor za zapadnu tradiciju racionalnog mišljenja – nasleđe koje i dalje hrani i nadahnjuje umove današnjice.

Antički grčki filozofi dali su revolucionarni doprinos razvoju zapadne misli, postavljajući temelje racionalnog preispitivanja, naučnog istraživanja i potrage za mudrošću. Od ranih presokratskih mislilaca, koji su nastojali da razumeju suštinska načela svemira, do dubokih uvida Sokrata, Platona i Aristotela na poljima etike, metafizike i prirode stvarnosti, Grci su uspostavili filozofiju kao strogu disciplinu zasnovanu na logičkoj argumentaciji i kritičkoj analizi. Njihova intelektualna dostignuća ne samo da su oblikovala pravac zapadnjačke, ili „globalno severne“, filozofije, nego su takođe imala i dubokog uticaja na razvoj književnosti, umetnosti, politike i drugih aspekata grčke kulture – što će biti istraživano u narednim poglavljima. Večno nasleđe drevne grčke filozofije leži u njenoj posvećenosti beskompromisnom nastojanju, razumom i dijalogom, na istraživačkom duhu koji nas i dalje nadahnjuje i vodi u potrazi za razumevanjem sveta i našeg mesta u njemu.

2.

Umetnost, književnost i estetika

Doprinos drevnih Grka umetnosti, književnosti i estetici čini kolevku onoga što danas nazivamo zapadnim kulturnim nasleđem. Njihovi inovatorski pristupi vajarstvu, arhitekturi, grnčariji i književnosti ne samo da su odraz sistema vrednosti i verovanja njihovih zajedničkih gradova-država, nego su takođe i proširili granice ljudskog stvaralaštva i načina izražavanja. Ovo poglavlje zadire u bogatu tapiseriju grčkih umetničkih dostignuća, istražujući način na koji su se njihova dela razvila od stilizovanih oblika arhajskog perioda do naturalističkog dinamizma u doba klasike. Od hramova do javnih zgrada ukrašenih kipovima koji oživljavaju mitove, priča naslikanih na svakodnevno korišćenoj grnčariji, velikih dela književnosti i dramskih komada koji su i dalje prijemčivi današnjoj publici – grčka

umetnost i književnost nisu bile samo umetnička traganja nego integralni sastavni delovi njihovog verskog, političkog i društvenog života.

Skulptura

Klasična grčka skulptura ukorenjena je u dubokom poštovanju oblika ljudskog tela i nastojanju da se njegova suština „uhvati“ u kamenu. Reč je o idealizovanoj predstavi ljudskog tela, s naglaskom na ravnoteži, proporcijama i simetriji; to nije samo nastojanje na estetici nego je i odraz grčkih ideja o bogovima, društvu, lepoti i harmoniji. Samosvojna stilizacija i idealizovano savršenstvo koje nalazimo na ranim grčkim figuralnim skulpturama, kao što su figure *kurosa* (mladići, u jednini *kuros*) i *kore* (devojke, u jednini *kora*) odraz su snažnog egipatskog uticaja. Trgovinske veze su izložile grčke umetnike egipatskim vajarskim i umetničkim običajima, po kojima su cenjene mladost, simetrija i precizno postavljena kompozicija. Grci su tome dodali sopstveni potpis, kao što je poza kontraposto – gde se težina čitavog tela prebacuje na jednu nogu, zbog čega se ramena i ruke oslanjaju pod suprotnim uglovima a bokovi naginju u pomaku od glave i torza, čime se dobija stav u